

करुणाकर वैद्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका
निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

पिनाकी शर्मा लामिछाने
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६९

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

प्रस्तुत **करुणाकर वैद्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** नामक शोधपत्र **पिनाकी शर्मा लामिछाने**ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६९/१२/१९

.....

बालाकृष्ण अधिकारी

शोध निर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र पिनाकी शर्मा लामिछानेले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको करुणाकर वैद्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)

.....

२. बालाकृष्ण अधिकारी (शोधनिर्देशक)

.....

३. केशव सुवेदी (बाह्य परीक्षक)

.....

मिति: २०६९/१२/२९

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु बालाकृष्ण अधिकारीको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शोध शीर्षकको चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आइपरेका विभिन्न समस्या हल गर्ने र विभिन्न चुनौतीसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्ग निर्देशन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गर्नु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्यका क्रममा आवश्यक सल्लाह सुभाष र प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु एवं पूर्व विभागीय प्रमुख प्राध्यापक राजेन्द्र सुवेदी र वर्तमान विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध विषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नु हुने करुणाकर वैद्यका छोराहरू, जयकर वैद्य, दिवारक वैद्य र शुभाकर वैद्य तथा छोरी कुशुम वैद्यप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्ना अमूल्य विचार दिने विभागका अन्य आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञ छु ।

शोधकार्यमा सहयोग गर्नु हुने साथीहरू युद्धराम श्रेष्ठ, मदन श्रेष्ठ, गेहनाथ बराल, हरिशरण लामिछाने र देवानन्द यादवप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक उपदेश दिँदै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग जुधेर आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने परम आदरणीय पिता तुलसीनाथ लामिछाने र माता तुलसादेवी लामिछानेप्रति आजन्म ऋणी छु साथै कदम कदममा साथ दिने मेरी श्रीमती विन्दा लामिछानेप्रति सदैव आभारी छु । यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो रूपमा टङ्कण गरिदिने इन्द्र श्रेष्ठ र दीपक के. सी. सौजन्य कम्प्युटरलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा, म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

पिनाकी शर्मा लामिछाने

रोल.नं. ९५

त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

विषय सूची

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
संक्षेपीकृत सूची	छ

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.७ शोध विधि	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

करुणाकर वैद्यको जीवनी

२.१ विषय परिचय	६
२.२ जन्म र जन्मस्थान	६
२.३ बाल्यकाल	७
२.४ प्रारम्भिक शिक्षा	७
२.५ स्कूल अध्ययन	७
२.६ उच्च शिक्षा	८
२.७ स्वाध्ययन	९
२.८ चूडा कर्म र विवाह	९
२.९ सन्तान	१०
२.१० जागिरे जीवन	१०
२.१०.१ सेरामिक्स कारखानाको मेनेजर	११
२.१०.२ कलेज अध्यापन	११
२.११ राजनैतिक जीवन	१२
२.१२ आर्थिक अवस्था	१२
२.१३ साहित्यिक लेखनका निमित्त प्रभाव र प्रेरणा	१३
२.१३.१ माता पिता तथा अन्य व्यक्तिको प्रभाव	१३
२.१३.२ बौद्धिक अर्थात् जागिरे जीवनबाट प्रभाव	१३
२.१४ भ्रमण	१४

२.१५ रुचि	१४
२.१६ स्वभाव	१५
२.१७ साहित्यिक धारणा र जीवन दर्शन	१५
२.१८ लोककथा सङ्कलनमा वैद्यको अनुभव	१६
२.१९ जीवनका सुखमय दिन	१७
२.२० अन्तिम इच्छा	१८
२.२१ मृत्यु	१८
२.२२ निष्कर्ष	१८

तेस्रो परिच्छेद

करुणाकर वैद्यको व्यक्तित्व

३.१ विषय परिचय	२०
३.२ व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू	२०
३.३ निजी व्यक्तित्व	२१
३.३.१ बाह्य व्यक्तित्व	२१
३.३.२ आन्तरिक व्यक्तित्व	२२
३.३.३ अभिभावक व्यक्तित्व	२२
३.४ सार्वजनिक व्यक्तित्व	२३
३.४.१ सेरामिक्स अन्वेषकका रूपमा करुणाकर वैद्य	२३
३.४.२ रसायनविद्का रूपमा करुणाकर वैद्य	२४
३.४.३ लोककथाको संरक्षकका रूपमा करुणाकर वैद्य	२४
३.४.४ लोकसाहित्य परिषदको विचारकका रूपमा करुणाकर वैद्य	२५
३.४.५ मच्छिन्द्र इन्स्टिच्युटको संस्थापकका रूपमा करुणाकर वैद्य	२६
३.४.६ राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगका सदस्यको रूपमा करुणाकर वैद्य	२६
३.५ सम्मान तथा पुरस्कारहरू	२७
३.५.१ मदन पुरस्कार	२७
३.५.२ जनपद सेवा पदक	२७
३.५.३ युनेस्को पुरस्कार	२८

३.५.४ गोरखा दक्षिणवाहुद्वारा विभूषित	२८
३.५.५ विभिन्न सम्मान तथा कदर पत्र	२९
३.६ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनका बिच अन्तः सम्बन्ध	२९

चौथो परिच्छेद

करुणाकर वैद्यको कृतित्वको अध्ययन

४. लोककथाको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि	३१
४.१ विषय परिचय	३१
४.२ लोककथाको परिभाषा	३२
४.२.१ लोककथाको स्वरूप	३४
४.२.२ लोककथाको विशेषता	३५
४.३ लोककथाको वर्गीकरण	४०
४.४ लोककथाको निर्माण तत्त्व	४४
४.५ विषयगत वर्गीकरण	४७
४.५.१ सामाजिक लोककथा	४७
४.५.२ अतिप्राकृतिक लोककथा	६३
४.५.३ पशुपक्षीका लोककथा	८३
४.५.४ पौराणिक लोककथा	८७
४.५.५ किंवदन्तीमूलक लोककथा	९०
४.६. निष्कर्ष	९२

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ विषय परिचय	९३
५.२ परिच्छेदगत निष्कर्ष	९३
५.३ समष्टिगत निष्कर्ष	९५
५.४ भावी शोधकर्ताका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू	९७

सन्दर्भ सामग्री सूची

संक्षेपीकृत शब्द सूची

वि.सं.	-	विक्रम सम्वत
आइ.एस. सी.	-	इन्टर मिडिएट इन साइन्स
बि. एस. सी.	-	ब्याचलर इन साइन्स
एम. एस. सी.	-	मास्टर इन साइन्स
ज.ब.रा.	-	जङ्ग बहादुर राणा